

BADIIY ASARLARDA HAYOT HAQIQATI VA BADIIY TO‘QIMANING O‘RNI

Rustambek Umurzoqov

Farg‘ona davlat universiteti

Filalogiya kafedrası filalogiya fanlari falsafa doktori

Ro‘zaliyev Zokirjon Ergashali o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti,

Adabiyotshunoslik (o‘zbek adabiyoti) yo‘nalishi II-kurs magistranti.

ANNOTATSIYA

Maqolada Badiiy asarlarda hayot haqiqati va badiiy to‘qimaning o‘rni mavzusida keng tushunchalar, izoxlar keltirib, badiiy asar ning mazmun va moxiyat jihatidan kengroq yoritilishi haqida fikr muloxazalar keltirib o‘tilgan

Kalit so‘zlar. Badiiy asar, tafakkur, ilxom, badiiy ijod, san‘at, tasavvur, individual borliq, badiiy to‘qima.

РЕАЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ И МЕСТО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТКАНИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИСКУССТВА

АННОТАЦИЯ

В статье представлена жизненная правда и место художественной фактуры в художественных произведениях с широкими понятиями и комментариями, а также приведены мнения о более широком охвате художественного произведения с точки зрения его содержания и сущности.

Ключевые слова: Произведение, мысль, вдохновение, художественное творчество, искусство, воображение, индивидуальное существование, художественная ткань.

THE REALITY OF LIFE AND THE PLACE OF ARTISTIC FABRIC IN WORKS OF ART

ABSTRACT

In the article, the truth of life and the place of artistic texture in the works of art are presented with broad concepts and comments, and opinions are given about the broader coverage of the work of art from the point of view of its content and essence.

Keywords: Artwork, thought, inspiration, artistic creation, art, imagination, individual existence, artistic texture.

Har qanday san'at badiiy asar shaklida yashaydi. Keng ma'noda insonning go'zallik qonuniyatlari asosidagi ijodiy-ruhiy faoliyatidan badiiy asar yaraladi (musiqa, rasm, haykal, kino, raqs va boshqalarni misol qilishimiz mumkun.) Tor ma'noda badiiy adabiyotga mansub kitoblar badiiy asar deyiladi. ("Xamsa", "Boburnoma", "O'tgan kunlar", "Shaytanat", "Urush va tinchlik" kabi) Badiiy asarda ijod jarayoni muhrlanadi. Shu bois ham badiiy asar tabiatini anglash uchun badiiy ijod jarayoni haqida tasavvurga ega bo'lish kerak. Badiiy asarda qo'yilgan va yoritilgan hayotiy masalalar, yozuvchi tomonidan asarda ko'tarilgan va ko'p qirrali mazmuni yagona yaxlitlik holiga keltirib turadigan asosiy muammo mavzu deb ataladi. Mavzu tanlashda yozuvchining dunyoqarashi va mahorati muhim ahamiyatga ega. Badiiy asarda abadiy va davriy mavzular aks etadi ¹.

Yaqin yillardagi va qisman hozirda ham bahslarga sabab bo'lib turgan masalalardan yana biri "adabiyot qanday bo'lishi kerak?" degan savol tegrasida aylanadi. Mazkur bahsda tomonlarning biri "adabiyot ommaviy bo'lishi kerak" degan fikrni, ikkinchisi "adabiyot xos kishilarga mo'ljallangan (elitar) bo'lishi kerak" degan fikrni oldinga suradilar¹. Ikkinchi tomonning ommaviylikka qarshi turgani adabiyotning jo'nlashuvidan norozilik bilan, birinchi tomonning xoslargagina mo'ljallangan adabiyotga qarshiligi bu holda adabiyotning jamiyatdagi ahamiyati susayadi deb hisoblashi bilan izohlanadi.

Bir qarashda bu bahs nihoyasizdek, uni hal qilib bo'lmaydigandek ko'rinishi mumkin. Biroq, unutmazlik kerakki, muammoning yechimi bahs bir tomonga hal bo'lganidagina topiladi deyishlik xato, ko'p hollarda bahsning yechimi murosada bo'ladi.

Demak, bahslashish emas, jizakilik qilish, ommaning didsizlashayotganidan zorlanish emas — chinakam adabiyotni, badiiyati yuksak asarlarni yaratmoq kerak.

¹ Собиров М. Халқ ҳикоятлари Навоий ижодида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1968.

² Султон И. Навоийнинг қалб дафтари. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2010.

Badiiy adabiyot — inson faoliyatining mahsuli. Inson faoliyati esa keng va serqirradir. Inson faoliyati bir-biriga bevosita yoki bilvosita bog‘liq bo‘lgan "mehnat faoliyati", "ruhiy faoliyat", "estetik faoliyat" kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Boz ustiga, ruhiy faoliyatning o‘zi "aqliy", "hissiy", "ruhoniylar" faoliyat qirralarini namoyon etadi. Badiiy adabiyot insonning go‘zallik qonunlari asosidagi ijodiy-ruhiy faoliyati mahsulidir.

Shunday ekan, badiiy adabiyotni ta’riflashda biryoqlamalikka yo‘l qo‘yish, uni faqat ijtimoiy ong yoxud faqat san’at hodisasi sifatida tushunish predmetning mohiyatini jo‘nlashtiradi, bizni uning tabiatini anglashdan uzoqlashtiradi.

Badiiy adabiyotning jamiyat hayotidagi o‘rnini tasavvur qilish uchun u bajarayotgan ijtimoiy funksiyalar (vazifalar) nimalardan iborat ekanligini ko‘rib chiqish lozim. Badiiy adabiyotning eng muhim vazifasi shuki, u insonni komillikka yetaklaydi, jamiyatni mukammallashtirishga xizmat qiladi. Yuqorida "badiiy adabiyot dunyoni o‘zgartiradi" degan fikr xususida to‘xtalgan edik. Darhaqiqat, badiiy adabiyot insonni (demakki, jamiyatni) o‘zgartirish orqali dunyoni o‘zgartiradi. Negaki, badiiy adabiyot real voqelikni aks ettiribgina qo‘ymaydi, u ideal asosida fikrlaydi, voqelikni ideal asosida qayta yaratadi, chinakam san’at asaridagi badiiy hukm idealdan kelib chiqqan holda chiqariladi. Ideal esa, ma’lumki, o‘zida mukammal inson, mukammal jamiyat haqidagi tasavvurlarni, orzu-intilishlarni mujassam etadi. Ijodkor sog‘ingan ideal badiiy asar orqali o‘quvchiga, o‘quvchilarga ko‘chadi va, bilingki, ideal sog‘inchini o‘ziga yuqtirgan o‘quvchi endi o‘zgargan insondir. Inson(insonlar)dagi o‘zgarish esa, tabiiyki, jamiyatdagi o‘zgarishlarning asosidir.

Demak, badiiy adabiyotning eng muhim vazifalaridan biri jamiyatni ideal asosida qayta qurishdan iborat ekan.

Badiiy asarda akslangan badiiy voqelik ijodkor tomonidan ko‘rilgan, uning ideali asosida ijodiy qayta ishlangan va g‘oyaviy-hissiy baholangan voqelik ekan, demak, badiiy asar mazmuni ijodkor dunyoqarashi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Ma’lumki, har bir inson dunyoni o‘zicha ko‘radi, uni o‘zicha idrok qiladi va o‘zicha baholaydi.

Qizig‘i shundaki, hammamiz ham o‘zimiz ko‘rgan voqelikni real voqelik deb tushunamiz, holbuki, bu — voqelikning ongimizdagi biz ko‘rolgan va idrok etolgan aksi xolos, ya’ni, *individual borliqdir*. Shunday ekan, bir joyda, bir davrda yashab turgan ikki inson ongidagi voqelikning aksi bir xil bo‘lolmaydi.

Ҳомидов Ҳ. Навоий ижодида Фирдавсий аънаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1985.

Buning yorqin misoli sifatida "Kecha va kunduz" bilan "Qutlug' qon" romanlarini olib ko'rishimiz mumkin. Ikkala asar bir davrda yaratilgani, bir davrni qalamga olgani holda, har ikki romanda akslangan badiiy voqelik bir-biridan tubdan farq qiladi. Sababi, har ikki adibning asarida ham individual borliq — ularning ongida akslangan voqelikning badiiy modeli o'z aksini topgan. Voqelikning ijodkor ongida qay tarzda akslanishi bevosita uning dunyoqarashiga bog'liqdir. Tasavvur qilingki, ikkinchi jahon urushi voqealarini ikki qarama-qarshi tomon vakillari bo'lmish yozuvchilar aks ettirdi. Bu holda ulardan biri, masalan, Berlinda o'z jonini xavfga qo'yib tank ostidan nemis qizalog'ini qutqargan sho'ro askarini bo'rttirib ko'rsatishi, ikkinchisi esa vujudi intiqom olovida yongan, yovuzlikka yovuzlik bilan javob berishga jazm qilgan sho'ro askarini bo'rttirishi mumkin. Holbuki, urushda unisi ham, bunisi ham sodir bo'lgan bo'lishi mumkinligini hech kim inkor qilolmaydi. Ko'ramizki, voqelikning qaysi jihatlarini ko'rish, shu jihatlardan qaysilarini bo'rttirgan holda o'sha voqelikning mohiyati sifatida taqdim qilish ijodkor dunyoqarashi bilan bog'liq ekan.

Badiiy adabiyot va san'at badiiy asar shaklida yashaydi, shunga ko'ra, badiiy asar adabiyot va san'atning yashash shakli hisoblanadi.

Avvalo, "badiiy asar" degan birikma keng va tor ma'noda qo'llanishini e'tiborga olish zarur. Keng ma'noda badiiy asar deyilganda san'atga (musiqa, rassomlik, haykaltaroshlik, kino, teatr v.h.) aloqador, insonning go'zallik qonuniyatlari asosidagi ijodiy-ruhiy faoliyati mahsuli bo'lmish yangi mavjudlikni tushunamiz. Bu ma'noda musiqa asari ham, haykal yoki rangtasvir ham, film yoki spektakl ham — bari badiiy asar sanaladi, ularning bariga nisbatan "badiiy asar" atamasini qo'llash to'g'ri bo'ladi. Biz kursimiz davomida mazkur birikmani tor ma'noda qo'llab, bunda badiiy adabiyotga mansub bo'lgan har qanday asarni tushunamiz. Ya'ni, "badiiy asar" deganda biz "adabiy badiiy asarni" nazarda tutamiz.

Badiiy asar haqida gap ketganda, avvalo, uning badiiy kommunikatsiya (badiiy muloqot) vositasi ekanligiga to'xtalish joiz. Ma'lumki, muloqot paytidagina til hodisasi nutq hodisasiga aylanadi.

Adabiy badiiy asar til vositalaridan tarkib topuvchi matn ekan, demak, u ham mohiyat e'tibori bilan nutq hodisasidir. Badiiy muloqotning birinchi bosqichi ijod jarayoni. Ilgari aytilganidek, badiiy asarda ijod jarayoni muhrlanadi. Shu bois ham badiiy asar tabiatini anglash uchun badiiy ijod tabiati haqida muayyan bir tasavvurga ega bo'lishimiz zarur. Avvalo, badiiy ijod hammaning ham qo'lidan kelaveradigan ish emas, buning uchun kishida tug'ma imkoniyat bo'lishi zarur.

¹Куронов Д., Усмонов Х. Идеал ва бадий яхлитлик//Тафаккур.-1996.-№4.-Б.36-41

Demak, san'atkorona nigoh ijodkorga badiiy jihatdan ahamiyatga molik narsa-hodisalarni, ularning muhim nuqtalarini ilg'ab olish imkonini beradi. Ta'kidlash joizki, yuqorida aytganimiz ijodkorga xos ta'sirchanlikni ham jo'n tushunmaslik kerak. Zero, hodisot-u mo'jizalarga, turli hayotiy holat-u turfa taqdirlarga, anvoyi fe'l-atvorli odamlarga boy hayotda hamma ham ta'sirlanadi.

Badiiy ijodning yana bir muhim unsuri — *tasavvur*. San'atkorning ijodiy tasavvuri xotirada mavjud fakt va taassurotlardan keraklilarini (ijodiy niyat bilan bog'liq ravishda) uyg'otib, ularni «jonlantirish», muayyan tartibga solingan manzara holida "ko'rish" imkonini beradi.

Ya'ni, ijodiy tasavvur tanlab olingan hayot materialini (dispozitsiyani) badiiy asarga (kompozitsiyaga) aylantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zero, material har qancha boy bo'lganida ham, undagi bir-biriga bog'lanmagan faktlarini uzviy aloqador etish, bir butunga biriktirish uchun ijodiy tasavvur quvvati benihoya muhimdir. Chunki materialni, hayotdan olingan faktlarni jonlantirish badiiy to'qimani taqozo etadi, badiiy to'qimaning darajasi esa san'atkorning ijodiy tasavvur imkoniga bevosita bog'liqdir. Bas, badiiy asarning hayotdan olingan nusxa emas, chinakam ijod (yaratish) mahsuli bo'lishini ta'min etadigan unsur ijodiy tasavvurdir.

Ijodiy tasavvur hayotda ko'pchilik nazarga ilmagan oddiygina narsani ham kishini larzaga soluvchi badiiyat hodisasiga aylantirishga qodir. Masalan, Gogolning ijodiy tasavvur quvvati oddiygina bir latifani «Shinel»dek mashhur qissaga aylantiradi. Yoki, O.Sharafiddinovning ma'lumotiga ko'ra, «Dahshat» (A.Qahhor) hikoyasining yozilishiga xalq o'rtasida ancha keng tarqalgan bir rivoyat turtki bo'lgan ekan.

Rivoyatda kelishicha, bir yigit «o'zining dovyurakligini isbot qilish uchun kechasi go'ristonga borib, tobutga pichoq sanchib kelmoqchi bo'ladi.

Biroq u o'rnidan turib qaytayotganda arvoq uning etagidan tortqilab, ketishiga yo'l qo'ymaydi. Yigit qo'rqib ketib, jon taslim qiladi»⁴. Shu rivoyat bilan «Dahshat» qiyoslab ko'rilsa, ijodiy tasavvurning nechog'li muhimligi yaqqol ko'riladi. Zero, rivoyat A.Qahhorga o'zini o'rtagan dardlarni ifodalash uchun oddiygina qolip, «sxema» bo'lib xizmat qildi, xolos; hikoyadagi tasvirlangan hayotiy holatlar, Unsin, Nodirmohbegim singari betakror obrazlar esa san'atkorning tasavvur qudrati bilan dunyoga keldi.

Bilasizki, badiiy ijod haqida so'z ketganda *ilhom* haqida gapiradilar. Ilhomni g'aybdan deyishga moyillik kuchli.

Маҳмудова З. Ижод психологияси ҳақида// Тил ва адабиёт таълими 2001-№3. Б. 23-27.

Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.-М.:Искусство,1986

Albatta, ilhom onlarini, uning yuzaga kelishini mantiqiy izchillikda tushuntirib berish qiyindir. Biroq shunisi aniqqi, ilhom yuqoridagi xususiyatlarga ega shaxsning ijodiy-ruhiy faoliyatidagi muayyan bir bosqichdirki, ushbu onlarda bungacha pishib yetilib kelgan jarayon tezlashadi; ijodkorning umumiy ruhiy quvvati ortadi: aqliy va hissiy mushohada tezligi oshadi, xotira maksimal jonlanadi, narsa-hodisalar orasidagi assotsiativ aloqalarni ilg'ay olish qobiliyati, nigoh o'tkirligi, ta'sirchanlik kuchayadi, ijodiy tasavvur ko'lami kengayadi... Ayni shu damlarda ijodiy jarayon ko'ngilli, oson va mahsuldor kechadi — asar go'yo "quyulib" keladi.

Demak, ilhomni g'aybdan kelgan narsa sifatidagina emas, balki san'atkor ongi-yu qalbida kechgan ijodiy-ruhiy jarayonning yuksak nuqtasi, uning tug'ma imkoniyatlari kuchaygan palla sifatida tushunish ham mumkin ekan. Badiiy ijodda ilhomning juda muhim ekanligini ko'plab ijodkorlar ta'kidlaydilar. Jumladan, A.Qahhorga ko'ra, «yaxshi asar, o'quvchini maftun etadigan asar faqat ilhom bilan yozilgan asar»dir. Adib ilhom onlarini tubandagicha ta'riflaydi: «His, ichki dard kishining qalbini toshirib yuboradi. Bunday vaqtda kishi o'zini qayerga qo'yishini bilmaydi. O'zining dardiga boshqalarni sherik qilish, yuragini bo'shatish, kishiga azob berish darajasiga yetadi. Shu vaqtda qo'l qalamga boradi. Kishining ko'ziga hech narsa ko'rinmaydi.

Yozish uchun hech narsa halal bermaydi. Fikr to'kila boradi. Yozib ulgurib bo'lmaydi. *Kishidagi mana shunday holatni odatda ilhom deyishadi*» Bilasizki, badiiy ijod haqida so'z ketganda *ilhom* haqida gapiradilar. Ilhomni g'aybdan deyishga moyillik kuchli. Albatta, ilhom onlarini, uning yuzaga kelishini mantiqiy izchillikda tushuntirib berish qiyindir. Biroq shunisi aniqqi, ilhom yuqoridagi xususiyatlarga ega shaxsning ijodiy-ruhiy faoliyatidagi muayyan bir bosqichdirki, ushbu onlarda bungacha pishib yetilib kelgan jarayon tezlashadi; ijodkorning umumiy ruhiy quvvati ortadi: aqliy va hissiy mushohada tezligi oshadi, xotira maksimal jonlanadi, narsa-hodisalar orasidagi assotsiativ aloqalarni ilg'ay olish qobiliyati, nigoh o'tkirligi, ta'sirchanlik kuchayadi, ijodiy tasavvur ko'lami kengayadi... Ayni shu damlarda ijodiy jarayon ko'ngilli, oson va mahsuldor kechadi — asar go'yo "quyulib" keladi. Demak, ilhomni g'aybdan kelgan narsa sifatidagina emas, balki san'atkor ongi-yu qalbida kechgan ijodiy-ruhiy jarayonning yuksak nuqtasi, uning tug'ma imkoniyatlari kuchaygan palla sifatida tushunish ham mumkin ekan.

4 Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор.-Т.,1988.- 235-бет

Badiiy ijodda ilhomning juda muhim ekanligini ko'plab ijodkorlar ta'kidlaydilar. Jumladan, A.Qahhorga ko'ra, «yaxshi asar, o'quvchini maftun etadigan asar faqat ilhom bilan yozilgan asar»dir. Adib ilhom onlarini tubandagicha ta'riflaydi: «His, ichki dard kishining qalbini toshirib yuboradi. Bunday vaqtda kishi o'zini qayerga qo'yishini bilmaydi. O'zining dardiga boshqalarni sherik qilish, yuragini bo'shatish, kishiga azob berish darajasiga yetadi. Shu vaqtda qo'l qalamga boradi. Kishining ko'ziga hech narsa ko'rinmaydi. Yozish uchun hech narsa halal bermaydi. Fikr to'kila boradi. Yozib ulgurib bo'lmaydi.

Kishidagi mana shunday holatni odatda ilhom deyishadi»

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Собиров М. Халқ ҳикоятлари Навоий ижодида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1968.
2. Султон И. Навоийнинг қалб дафтари. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги НМИУ, 2010.
3. Ҳомидов Ҳ. Навоий ижодида Фирдавсий анъанаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1985.
4. Қуронов Д., Усмонов Ҳ. Идеал ва бадий яхлитлик//Тафаккур.-1996.-№4.-Б.36-41
5. Махмудова З. Ижод психологияси ҳақида// Тил ва адабиёт таълими 2001-№3. Б. 23-27.
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.-М.:Искусство,1986
7. Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор.-Т.,1988.- 235-бет